

ΑΡΤΕΜΙΣ ΕΚΑΤΗ

“Εν τῶν τυχαίων εὐρημάτων τὰ ὅποια πλεῖστα ὄσα προβλήματα θέτουν εἶναι καὶ ἡ πηλίνη μετ’ ἀναγλύφου πινακίς, ἡ ὁποία εὐρέθη κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1955 εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ χωρίου Δαιμονιά.

Ἡ εἰκὼν 1 ἀποδίδει σχεδὸν εἰς τὸ φυσικὸν μέγεθος τὴν παράστασιν τῆς πινακίδος¹, ὡς καὶ τὸ ἀκανόνιστον ἐλαφρῶς ἀνώμαλον περίγραμμά της. Εὐρέθη δυτικῶς τοῦ χωρίου Δαιμονιά τῆς περιοχῆς Νεαπόλεως Βοιωτῶν καὶ εἰς ἀπόστασιν διακοσίων περίπου μέτρων ἀπὸ τὸν λόφον Καστέλλι μετὰ ὀλίγων ἐφθαρμένων εἰδωλίων τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος καὶ δύο ὀστράκων κοινῶν ἀγγείων τῶν κλασικῶν χρόνων².

Ὁ λόφος Καστέλλι παρουσιάζει ἐξαιρετικὸν ἐνδιαφέρον καὶ ἀσφαλῶς ἐκαλύπτετο ὑπὸ προελληνικοῦ συνοικισμοῦ, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι μόνον δύο πόδας μυκηναϊκῶν ὑψιπόδων κυλίκων εὔρον, οἱ ὅποιοι ἴσως νὰ προέρχωνται ἐξ ἄλλης θέσεως. Οἱ περὶ τὸ χωρίον Δαιμονιά λόφοι παρουσιάζουν σημαντικὰ λείψανα ἐσκαμμένων ἐπὶ τοῦ παρολίθου τάφων, τάφοι δὲ εὐρίσκονται συχνὰ καὶ κατὰ τὴν καλλιέργειαν τῶν ἀγρῶν. Εἰς τὴν περιοχὴν δυτικῶς τοῦ χωρίου καὶ ἐντὸς τῶν ἀγρῶν ἀφθονοῦν οἱ κέραμοι καὶ τὰ ὄστρακα τῶν κλασικῶν καὶ τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων. Περισσότερον σημαντικὰ εἶναι τὰ ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα, τὰ ὅποια ἔχουν κατὰ καιροὺς εὐρεθῆ εἰς τὴν περιοχὴν, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὑπάρχουν καὶ τεμάχια δωρικῶν πωρίνων κιόνων ὡς καὶ ἐπιγραφαί³. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν τὰ λίθινα ἀναθηματικὰ τεμάχια διαφόρων μελῶν τοῦ σώματος, τὰ ὅποια μνημονεύουν οἱ J. J. E. HONDIUS καὶ M. A. HONDIUS - VAN HAEFTEN⁴, τὰ ὅποια συνδέουν τὴν περιοχὴν μὲ τὴν λατρείαν τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ πιθανὸν ἱερόν του⁵.

Ἐν πρῶτον ζήτημα θέτει ὁ χῶρος εἰς τὸν ὁποῖον τὸ χωρίον Δαιμονιά εὐρίσκεται, διότι δὲν ἔχει ἀναγνωρισθῆ εἰς ποῖον ἀρχαῖον συνοικισμὸν ἀντιστοιχεῖ⁶.

1 Διαστάσεις: ὕψ. 0.18, πλ. 0.095, πάχ. 0.015. Πηλὸς λευκάζων ἐλαφρῶς. Ἡ εὐρεσις τῆς πινακίδος ἀναφέρεται καὶ εἰς τὸ Chroniques des Fouilles τοῦ BCH LXXX, 1956, σ. 277, εἰκονίζεται καὶ εἰς τὸ JHS LXXVI, 1956, Archaeology in Greece, σ. 15 εἰκ. 15.

2 Ἡ περιουλλογὴ καὶ ἡ μεταφορὰ εἰς τὸ Μουσεῖον Σπάρτης, ὡς καὶ αἱ πρῶται πληροφορίες ὀφείλονται εἰς τὸν φίλον τῶν ἀρχαιοτήτων κ. Κωνσταντῖνον Λουμάκη.

3 Πρβλ. BSA XIV, 1907-8, σ. 166 (WACH-HASLUCK). BSA XXIV, 1919-22, σ. 148 - 149 καὶ εἰκ. 3 (HONDIUS καὶ HONDIUS VAN HAEFTEN).

4 Ἐ. ἀ. σ. 148 - 149.

5 Δυστυχῶς δὲν ἠδυνήθη νὰ τὰ ἴδω εἰς τὴν Δαιμονιά. Πιθανώτατα μερικά ἔχουν μεταφερθῆ εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Σπάρτης, ὅπου ὑπάρχουν πολλὰ ἄνευ ἀριθμοῦ καταλόγου καὶ χωρὶς δήλωσιν προελεύσεως.

6 Παλαιότερας πληροφορίας περὶ τῆς θέσεως BOBLAY, Recherches, σ. 98. LEAKE, Peloponnesiaca, σ. 168. CURTIUS, Peloponnes II, σ. 112. LE BAS, Rev. Arch. 1845, σ. 219. ROSS, Wanderungen II, σ. 247. WACH - HASLUCK, BSA XIV, 1907 - 8, σ. 166. HONDIUS καὶ HONDIUS VAN HAEFTEN, BSA XXIV,

Οἱ WACE-HASLUCK¹ καὶ οἱ HONDIUS καὶ HONDIUS VAN HAEFTEN θέτουν εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν τὸν ὑπὸ τοῦ ΘΟΥΚΥΔΙΔΟΥ (IV 56) μνημονευόμενον συνοικισμὸν Κότυρτα, ὃ ὁποῖος ἔκειτο πλησίον τῆς Ἀφροδισιάδος, ἢ ὁποῖα ἀργότερον ἐνεσω-

Εἰκ. 1. Πηλίνη πινακὶς ἐκ Δαιμονιάς.

ματώθη εἰς τὰς Βοιάς². Τὰ Κότυρτα ἀναφέρονται ἐκτὸς τῆς πληροφορίας τοῦ Θουκυδίδου εἰς μίαν σειρὰν ἐπιγραφῶν, αἱ ὁποῖαι συνδέονται μὲ τὸ ἱερὸν τοῦ

1919 - 1923, σ. 148 - 149.

1 ἔ. ἀ. σ. 166.

2 ΠΑΥΣ. III 22, 11: καὶ Βοιαὶ πόλις πρὸς τῷ πέρατι

ἔστι τοῦ κόλπου. ταύτην ᾤκισε μὲν Βοιὸς τῶν Ἡρακλειδῶν, συναγαγεῖν δὲ ἄνδρας ἀπὸ τριῶν ἐς αὐτὴν λέγεται πόλεων, Ἡτιδος καὶ Ἀφροδισιάδος καὶ Σίδης.

Ἑπερτελεάτα Ἀπόλλωνος¹. Ἐνδιαφέρον εἶναι νὰ παρατηρηθῆ ὅτι οὐδεμία τῶν ἐπιγραφῶν προέρχεται ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ χωρίου Δαιμονιά, ὅπου τίθενται τὰ Κότυρτα, ἀλλὰ ὅλοι εὐρέθησαν παρὰ τὸ Φοινίκι. Εἰς μίαν θέσιν δυτικῶς τοῦ χωρίου Φοινίκι εὐρέθησαν χαλκαὶ ταινίαι, ἐπιγραφαί (ψηφίσματα), πάντα ἀναθήματα εἰς τὸν Ἀπόλλωνα Ἑπερτελεάταν. Ἡ εὐρεσις τῶν ἀντικειμένων αὐτῶν προεκάλεσεν ἀνασκαφὴν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τὸ 1884, ἣτις ὅμως οὐδὲν ἀπέδωσε².

Τὰ ψηφίσματα τῶν Κοτυρτατῶν κυρίως³ καὶ αἱ ἄλλαι ἐπιγραφαὶ ἀποδεικνύουν τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος Ἑπερτελεάτα ὡς ἐν τῶν κέντρων τοῦ κοινοῦ τῶν Ἐλευθερολακῶνων κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους καὶ ἔχουν ἐξαιρετικὴν σημασίαν διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Λακωνίας. Δὲν ἔλυσαν ὅμως τὸ πρόβλημα τῆς θέσεως εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκειτο τὸ ἱερὸν καὶ συνεσκότισαν τὸ ζήτημα τῆς θέσεως τῶν Κοτύρτων. Νομίζω ὅτι ἂν ἐπανέλθωμεν εἰς τὸν Πausanias ἴσως πλησιάσωμεν τὴν πραγματικότητα καὶ ἀντιστοίχως ἴσως καταστῆ δυνατὸν νὰ προσδιορισθῶν αἱ θέσεις τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῆς Κοτύρτας. Ὁ Πausanias (III 22, 10) παρατηρεῖ: *Ἔστι δὲ ἐν τῇ γῇ ταύτῃ καὶ ἱερὸν Ἀσκληπιοῦ στάδια ἀπέχον ὡς πενήκοντα Ἀσωποῦ· τὸ δὲ χωρίον, ἐνθα τὸ Ἀσκληπιεῖον Ἑπερτελεάτον ὀνομάζουσιν, ἢ ἀπόστασις δὲ αὐτὴ ἀπὸ τοῦ Ἀσωποῦ, ὁ ὁποῖος μὲ ἀσφάλειαν τίθεται παρὰ τὴν Πλύτραν, μᾶς φέρει εἰς τὸ χωρίον Δαιμονιά⁴. Εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ χωρίου τούτου πρέπει νὰ ἀναζητηθῶν τὰ λείψανα τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος, παρὰ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Πausanias δὲν ἀναφέρει ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος ἀλλὰ μόνον τοῦ Ἀσκληπιοῦ εἰς τὸ Ἑπερτελεάτον. Ἦδη ἡ «Γαλλικὴ Ἀποστολή» εἶχε φθάσει εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀποστάσεως ἀπὸ τοῦ Ἀσωποῦ-Πλύτρας καὶ εἶχε θέσει τὸ Ἑπερτελεάτον εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Δαιμονιάς.⁵ Τὰ Κότυρτα πρέπει νὰ εὐρίσκωνται πλησιέστερον πρὸς τὴν θάλασσαν καὶ ἐλαφρῶς νοτιώτερον, ἂν καὶ δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ ὀρισθῆ ἀκριβῶς ἡ θέσις των. Ἐπὲρ τῆς Δαιμονιάς ὡς Ἑπερτελεάτον ἀποτελεῖ ἀποφασιστικὸν στοιχείον ἢ εὐρεσις τῶν ἀναθηματικῶν λιθίνων ὁμοιωμάτων διαφόρων ἀνθρωπίνων μελῶν, τὰ ὁποῖα ἀσφαλῶς προέρχονται ἀπὸ ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ.*

Ὁ Πausanias δὲν ἀναφέρει ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος εἰς τὸ Ἑπερτελεάτον καὶ αὐτὸ εἶναι δυνατὸν νὰ σημαίνῃ δύο πράγματα, ἢ ὅτι ἔχει ἐμμέσως τὴν πληροφορίαν χωρὶς νὰ ἔχη ἐπισκεφθῆ τὴν περιοχὴν, πρᾶγμα πιθανόν, ὅτε ἡ πληροφορία θὰ προέρχεται ἐκ καταλόγου ἱεροῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ὁ ὁποῖος φαίνεται ὅτι ἦτο

1 BCH IX, 1885, σ. 241 στ. 10. Ἀρχ. Ἐφημ. 1900, σ. 154, 158, 159.

2 ΠΑΕ 1885, σ. 31: «δύο σκάψαντες τάφρους τὴν ἐτέραν κάθητον ἐπὶ τῆς ἐτέρας ἐν τῷ χωρίῳ, ἐνθα καὶ τὰ εὐρήματα, ἅτινα ἀφορμὴν εἰς τὴν σκαφὴν ταύτην παρέσχον, ἀνεκαλύφθησαν, οὐδὲν ἄλλο οἰκοδομήματος λείψανον εὑρομεν». Περὶ τῶν εὐρημάτων καὶ ἐπιγραφῶν ἐκ τῆς θέσεως αὐτῆς κατὰ καιροὺς πρβλ. BCH IX, 1885, σ. 241 ἐξ. σ. 517 ἐξ. Ἀρχ. Ἐφημ. 1884, σ. 85 ἐ. 203 ἐξ., 1890 σ. 65 ἐξ., 1900 σ. 154 ἐξ., 1904 σ. 55 ἐξ. COLLITZ - BECHTEL, 4537 - 4549. IG V, 1

975 - 1106.

3 Ἀρχ. Ἐφημ. 1900, σ. 153 - 160.

4 Διὰ τὸν Ἀσωπὸν πρβλ. LEAKE, Morea I, σ. 225, Peloponnesiaca, σ. 169. BOBLAY, Recherches, σ. 97. LE BAS, Rev. Arch. 1845, σ. 218. ROSS, Wanderungen II, σ. 247. CURTIUS, ἔ. ἀ. II, σ. 290. BURSIAI, Geogr. Griechenlands II, σ. 142. PHILIPPSON, Peloponnes, σ. 179. Ἀρχ. Ἐφημ. 1884, σ. 86. 1900, σ. 158. NEGRIS, AM XXIX, 1904, σ. 344. BSA XIV, 1907-8, σ. 163-4.

5 BORY DE S. VINCENT, Expéd. Scient., σ. 456. BSA XXIV, 1919 - 21, σ. 149.

ἐξαιρετικῶς λαοφιλῆς εἰς τὴν περιοχὴν¹. Ἡ ὅτι φαίνεται ἀκόμη πιθανώτερον εἶναι ὅτι εἰς τὸ αὐτὸ ἱερόν ἐλατρεύοντο ἀμφότεροι οἱ θεοὶ τόσον ὁ Ἄσκληπιὸς ὅσον καὶ ὁ Ἄπολλων. Διότι ὁ εἰς ἀναφέρεται ἀπὸ τὰς ἐπιγραφὰς ὡς Ὑπερτελεάτης, ὁ ἕτερος παραδίδεται ὑπὸ τοῦ Πausανίου. Τὴν πληροφορίαν του δὲ τὴν ἐνισχύουν τὰ τυχαῖα εὐρήματα, τὰ ὅποια δὲν εἶναι δυνατὸν παρὰ νὰ προέρχωνται ἀπὸ ἱερόν του.

Ὀλίγαι λέξεις καὶ περὶ τοῦ συγχρόνου ὀνόματος τοῦ χωρίου. Τὸ Δαιμονιά δὲν εἶναι λόγιον καὶ πιθανώτατα δύναται νὰ συνδεθῇ μὲ τὸ Λακεδαιμονία, γῆ, χώρα: Τὸ ὄνομα Δαιμονιά εὐρίσκεται οὕτω εἰς τὸ δεύτερον συνθετικὸν τοῦ Λακεδαιμόνιος καὶ εἶναι περιεργον πῶς ἐπέζησε².

Ἐν δεύτερον ζήτημα, μορφολογικὸν κυρίως, τὸ παρουσιάζει ἡ ἰδία ἢ μορφή τῆς πηλίνης πινακίδος τῆς Δαιμονιάς. Ἡ μορφή νέας συνοδευομένης ὑπὸ κυνὸς δὲν εἶναι συνήθης κατὰ τοὺς χρόνους τῆς πινακίδος. Ἐπίσης δὲν εἶναι συνήθης ἡ ἀπεικόνισις μορφῶν μὲ τόσον βραχὺν χιτῶνα, ἐὰν ἐξαιρεθῶσι τὰ παραδείγματα χορευτριῶν καὶ δρομέων γυναικῶν³. Αἱ δρομεῖς ὅμως εἰς τὴν Σπάρτην μὲ τὸν βραχὺν χιτῶνα φαίνεται ὅτι ἦσαν σύνηθες θέαμα καὶ ἴσως συνδέονται καὶ μὲ εἰδικὰς λατρείας⁴. Μεγάλως δυσκολίας δὲν παρουσιάζει ἡ χρονολογικὴ τοποθέτησις τῆς εἰς τὴν πινακίδα εἰκονιζομένης μορφῆς οὔτε ἡ συσχέτισις πρὸς συγγενεῖς παραστάσεις. Ἐν τῇ πινακίδι εἰκονίζεται νεαρὰ γυνὴ φέρουσα βραχύτατον χιτῶνα καὶ βραίνουσα πρὸς τὰ ἀριστερά. Ἡ κεφαλὴ εἶναι περισσότερον ἐφθαρμένη καὶ δὲν ἀποδίδει καλῶς τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου, ἐκτὸς τοῦ ὅτι ὁ πώγων καὶ ἡ ῥίς παρουσιάζονται γωνιώδεις. Ἡ κόμη εἶναι βραχεῖα καὶ σχηματίζει κρωβύλον εἰς τὸ ὀπισθεν μέρος τῆς κεφαλῆς ἀφήνουσα γυμνὸν τὸν λαιμόν. Τὸ στήθος εἶναι εὐρύ, τονισμένον μὲ σαφῆ δῆλωσιν τῶν μαστῶν, οἱ ὅποιοι διαγράφονται ὑπὸ τὸν χιτῶνα. Ἡ ὄσφυς εἶναι λεπτὴ, ἡ λεπτότης τῆς δὲ τονίζεται ἀπὸ τὸν τρόπον μὲ τὸν ὅποιον κρατεῖται ὁ χιτῶν, ὁ ὅποιος εὐρύνεται κάτωθεν τῆς ὄσφυος. Αἱ χεῖρες, εἰς τὰς ὁποίας διακρίνεται ποιὰ τις ἀδεξιότης καὶ βαρύτης, εἶναι ἡ δεξιὰ πρὸς τὰ ὀπίσω καὶ ὀλίγον χαμηλότερον τῆς ὄσφυος τοποθετημένη κατὰ τρόπον ὥστε νὰ ἐγγίξῃ ἐλαφρῶς τὸν χιτῶνα. Ἡ ἀριστερὰ ὅμως σαφῶς διακρίνεται νὰ ἀνασηκῶν τὸν χιτῶνα ἐλαφρῶς καὶ διὰ τῶν δακτύλων ὡς νὰ προσπαθῇ νὰ διευκολύνῃ τὴν κίνησιν. Ἡ στάσις αὐτὴ εἶναι συνήθης εἰς τὰς παραστάσεις τῶν γυναικῶν δρομέων, εἰς τὰς ὁποίας ἐπιβάλλεται διὰ νὰ δείξῃ τὸν δρό-

1 Πρβλ. ἱερά ΠΑΥΣ. III 22, 9 δώδεκα στάδια ἀπὸ Ἄσωποῦ III 22, 10 εἰς Ὑπερτελεάτον III 22, 13 εἰς Βοιάς III 22, 13, ἑπτὰ στάδια ἀπὸ Ἄσωποῦ III 23, 6, 7. «Παρὰ τὴν Ἐπίδαυρον Λιμηρὰν III 23, 10 εἰς Ἐπίδαυρον Λιμηρὰν» καὶ BSA XXIV, 1919-21, σ. 194. WIDE, Laconische Kulte, σ. 184-5.

2 Πρβλ. περὶ τῶν διαφόρων προσπαθειῶν ἐρμηνείας τοῦ Λακεδαιμόνιος RE² III, A Sparta, στήλη 1279-1285. ΗΡΟΔ. I 4: Λακεδαιμονίης γυναικός. EYPIII. Τρ. 250: τῆ Λακεδαιμονία νόμφα.

3 Εἰς τὴν Σπάρτην αἱ φαινομηρίδες δὲν ἦσαν σπά-

νιαὶ πρβλ. ΠΛΟΥΤΑΡΧ. Σύγκρισις Λυκούργου καὶ Νουμά, 76. 3: Φαινομηρίδας τε γὰρ αὐτὰς ἀποκαλοῦσιν, ὡς Ἴβν-κος. ΠΟΛΥΔΕΥΚΗΣ, Ὄνομα. (Bethe) II, 187: καὶ ἡ Λάκαινα φανόμηρις. IBYK. ἀπόσπ. 61.

4 Πρβλ. χαλκᾶ ἀγάλματα παριστῶν τρεχοῦσας νεάνιδας LANGLOTZ, Frühgr. Bildhs., ἀριθ. 39, σ. 88, πίν. 48, 13 τοῦ Ἐθνικοῦ Ἄρχ. Μουσείου Συλλογὴ Καραπάνου 24. RAYET, Mon. de l'art antique, 17. LANGLOTZ, ἀριθ. 41, σ. 88 πίν. 48a. London Brit. Mus. 208. Br. Catal. of Bronzes 3. UCKULL, Frühgriechische Plastik, 37.

μον των¹. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς μορφῆς τῆς πινακίδος ὁ τρόπος αὐτὸς χρησιμοποίησεως τῶν χειρῶν δίδει εὐκαμψίαν, χάριν καὶ ἐσωτερικὴν κίνησιν εἰς τὴν μορφὴν. Εἶναι σαφὲς ὅτι ὁ τεχνίτης θέλει καὶ ἐπιτυγχάνει νὰ εἰκονίσῃ τὴν μορφὴν ἐν κινήσει οὐχὶ ἐν στάσει. Ὁ χιτῶν πτυχοῦται κάτωθι τῆς ὀσφύος εἰς τρεῖς καθέτους πτυχάς, αἱ ὁποῖαι τονίζουν τοὺς καθέτους ἄξονας τοῦ σώματος. Οἱ πόδες ἐν διαστάσει φέρουν ὁμοιομόρφως τὸ βάρος τοῦ σώματος καὶ ἡ ἐντύπωσις ἐπιτείνεται ἀπὸ τὸν μεγάλον διασκελισμόν. Εἰς τὸν ἐν προβολῇ ἀριστερὸν πόδα διακρίνεται σχετικὴ δυσκαμψία, εἰς τὸν δεξιὸν ἀρκετὴ ἀδεξιότης κυρίως εἰς τὸ κάτω τοῦ γόνατος τμήμα. Παραλλήλως πρὸς τὴν μορφὴν βαδίζει κύων μὲ τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν. Ἀμφότεραι αἱ μορφαί, ἡ γυναικεία καὶ ἡ τοῦ κυνός, πατοῦν ἐπὶ εἶδους βάσεως, ἡ ὁποία εὐρίσκεται ὑψηλότερον τοῦ πλαισίου τῆς πινακίδος καὶ θέλει νὰ δηλώσῃ ὁδὸν πιθανώτατα. Ἴσως νὰ προέρχεται ἐκ Μήλου ἢ μιμεῖται τὸ Μηλιακόν (εἰκ. 3).

Τὸ ἀνάγλυφον παρουσιάζει καλὰς ἀναλογίας, συνθετικὴν ἱκανότητα, κυρίως διὰ τῆς ὀργανώσεως τῆς γυναικείας μορφῆς κατὰ τοὺς διαγωνίους ἐν σχέσει μὲ τὴν πινακίδα ἄξονας. Αἱ χεῖρες παρακολουθοῦν τὴν κίνησιν τῶν ποδῶν κατ' ἀντίστροφον φοράν, ἡ ἀριστερὰ χεὶρ τὸν δεξιὸν πόδα, ἡ δεξιὰ τὸν ἀριστερόν. Ἡ μορφὴ δύναται νὰ ἀναλυθῇ καὶ εἰς μίαν σειρὰν τριγώνων: στήθος - ὀσφύς, τρίγωνον ἀντεστραμμένον - ὀσφύς - χιτῶν κάτω, τρίγωνον ἐν κανονικῇ θέσει - ἄνοιγμα τῶν ποδῶν, κανονικὸν τρίγωνον. Πρόκειται διὰ μίαν σύνθεσιν, ἡ ὁποία δίδει λειτουργικὸν χαρακτήρα εἰς τὴν ὅλην ὀργάνωσιν τῆς μορφῆς καθὼς αὕτη στενοῦται ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω. Ταυτοχρόνως στερεότητα χωρὶς ἀκίνησιαν, χάριν χωρὶς ἐκζητήσεις παρὰ τὰς ἐπὶ μέρους ἀδυναμίας. Θὰ ἠδύνατο νὰ παρατηρήσῃ κανεὶς ὅτι ὡς τύπος τὸ ἀνάγλυφον τῆς πηλίνης πινακίδος θὰ ἔδει νὰ παρακολουθῇ ἢ νὰ ἀνάγεται εἰς ἓνα σημαντικὸν ἔργον. Καταφανῶς ἡ μορφὴ ἐνθυμίζει τὰ λεγόμενα Μηλιακὰ Ἀνάγλυφα² καὶ εἰδικῶς τὴν σειρὰν ἡ ὁποία εἰκονίζει χορευτρίας ὡς πρὸς τὴν κίνησιν³, τὴν σειρὰν ἡ ὁποία εἰκονίζει Ἀρτεμιν παρακολουθουμένην ὑπὸ ζώου, ὡς πρὸς τὸν κύνα⁴.

Ἡ εἰκὼν⁵ μᾶς δίδει μερικὰ στοιχεῖα συγκρίσεως. Ἐχομεν ὁμοίαν ἀπόδοσιν τῆς κόμης, ὁμοιότητα εἰς τὴν κίνησιν τῶν ποδῶν, τὴν πτύχωσιν τοῦ χιτῶνος, τῆς χειρός, ἡ ὁποία ἔρχεται πρὸς τὰ ὀπίσω καὶ ἀκουμβᾷ κάτωθεν τῆς ὀσφύος. Ταῦτα, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ μηλιακὸν εἶναι ἓνα ἔργον καλλιτεχνικοῦ κέντρου, ἐνῶ τὸ λακωνικὸν εἶναι περιφερειακοῦ ἐργαστηρίου. Ἀμφότερα ἀνήκουν εἰς τοὺς αὐτοὺς χρόνους, εἰς τὰ μέσα τοῦ 5ου π. Χ. αἰῶνος, καὶ πιθανώτατα ἐπηρεάζονται ἀπὸ ἐν κοινὸν πρότυπον. Τὸ ἀνάγλυφον τῆς Δαιμονιάς θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ παλαιότερον ἀλλὰ ἴσως τοῦτο ὀφείλεται καὶ εἰς τὴν σχημα-

¹ Πρβλ. LANGLOTZ, ἔ. ἀ., πίν. 48.

² Πρβλ. JACOBSTAHL, Die Melischen Reliefs, 1931, σ. 153: «Wo sind die melischen Reliefs gemacht? Die Fundstatistik gibt keine Antwort auf diese oft besprochene Frage» καὶ σημ. 4, ὅπου ἀναφέρονται αἱ ἀπόψεις περὶ τῆς καταγωγῆς των.

³ Πρβλ. JACOBSTAHL, ἔ. ἀ. σ. 33 - 36 ἀριθ. 28 - 45, πίν. 16, 17, 20, 21, 22.

⁴ Πρβλ. JACOBSTAHL, ἔ. ἀ. σ. 25 - 27 ἀριθ. 16, 17, 18 πίν. 9, καὶ σελ. 26 εἰκ. 3.

⁵ JACOBSTAHL ἀριθ. 45 πίν. 22. R. A. HIGGINS, Cat. of the Terrak. of Brit. Mus., 1954, πίν. 81 ἀριθ. 618.

τικὴν ἐργασίαν τοῦ ἐπαρχιώτου τεχνίτου. Εἰς τὸ Μηλιακὸν τὰ χαρακτηριστικὰ παρουσιάζονται περισσότερον ἔντονα, διότι τοῦτο εἶναι περιτετημημένον, γεγονόςς ὅπερ δίδει μεγαλυτέρας δυνατότητας εἰς τὸν καλλιτέχνην. Ἔχει μεγαλύτερον πλοῦτον λεπτομερειῶν, ὀρθοτέραν ὀργάνωσιν, τὰ διάφορα στοιχεῖά του τονίζουν περισσότερον τὸν λειτουργικὸν χαρακτῆρα τῆς συνθέσεως. Πάντως τὸ ἀνάγλυφον τῆς Δαιμονιάς ἀποτελεῖ ἐνδιαφέρον δεῖγμα τῆς ἐπιδράσεως σημαντικῶν ἔργων καὶ κυρίως τῆς ἀντανακλάσεώς των εἰς τόσον μακρινὰς περιοχάς, ὅπου ἡ ἀπόμερος περιοχὴ τοῦ Μαλέα.

Εἰκ. 2 Μηλιακὸν πήλινον ἀνάγλυφον
Βρεττ. Μουσ. Β 370.

Εἰκ. 3 Μηλιακὸν πήλινον ἀνάγλυφον. Ἀμβούργον,
Museum für Kunst u. Gewerbe.

Αἱ πήλινα πινακίδες εἰς τὴν Λακωνίαν φαίνεται ὅτι εἶχον ἐξαιρετικὴν τύχην, διότι ἐκτὸς τῶν παλαιότερων τῆς Ἀγγελόνας¹ — ἃς σημειωθῆ ὅτι ἡ Ἀγγελόνα εὐρίσκειται εἰς τὴν αὐτὴν μὲ τὴν Δαιμονιὰν περιοχὴν, εἰς τὸ Ἡρῶν παρὰ τὸν Εὐρώταν² — τὰ πρόσφατα εὐρήματα τῆς περιοχῆς τῶν Ἀμυκλῶν³ καὶ τῶν διαφόρων ἱερῶν τῆς Σπάρτης πολλὰ προέρχονται καὶ ἀπὸ διαφόρους ἄλλας θέσεις. (Δύο ἀπὸ τὰ Χρῦσαφα ἐντελῶς ἐφθαρμένα, ἓνα ἀπὸ τὸ Γεράκι καὶ τρία

¹ BSA XI, 1904 - 5, σ. 86 ἐξ.

² BSA XII, 1905 - 6, σ. 288 ἐξ.

³ Περὶ ΟΡΑΝΔΟΥ, Ἔργον ΑΕ 1956, σ. 100 ἔ. BCH LXXXI, 1957, σ. 550.

ἀπὸ τὴν Σκούραν εἶδον τὸ 1956 ἀλλὰ ὅλα μὲ τὰς παραστάσεις ἐντελῶς ἐφθαρμένας).

Πάντως τόσον ἀπὸ τὰ παλαιότερα ὅσον καὶ ἀπὸ τὰ προσφάτως εὐρεθέντα εἰς τὰς Ἀμύκλας δὲν ἔχομεν ἔστω καὶ ἓνα τύπον, ὁ ὁποῖος νὰ ἐνθυμίζη τὸ ἀνάγλυφον τῆς Δαιμονιάς καὶ νὰ συσχετίζεται μὲ ἐξωλακωνικά ἔργα τόσον σαφῶς. Ἡ μορφή μὲ τὸν τρόπον μὲ τὸν ὁποῖον βαδίζει, τὴν ὑπερήφανον στάσιν τοῦ σώματος, τὴν χορευτικὴν, θὰ ἔλεγα, κίνησιν εὐρίσκειται πλησιέστατα εἰς τὰ Μηλιακὰ ἀνάγλυφα. Παρουσιάζει μίαν μορφήν, ἡ ὁποία βαδίζει ὡς νὰ χορεύη ἢ χορεύει βαδίζουσα καὶ τοῦτο τὸ τονίζει ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον ἀνασηκώνει τὸν βραχὺν χιτῶνα. Ὡς πρὸς αὐτὸ εὐρίσκειται πλησίον τῶν Μηλιακῶν ἀναγλύφων ἀλλὰ ἡ παρουσία τοῦ ζώου ἀποκλείει τὴν περίπτωσιν νὰ ἔχομεν χορεύτριαν εἰς τὸ ἀνάγλυφον τῆς Δαιμονιάς. Τὸ ζῶον εἶναι προφανῶς κύων καὶ τοῦτο φαίνεται σαφέστερον ἂν συγκριθῆ μὲ ἓν ἄλλο ἐκ τῶν μηλιακῶν ἀναγλύφων, τὸ ὁποῖον εἰκονίζει Ἄρτεμιν συνοδευομένην ὑπὸ τῆς ἐλάφου, τῶν αὐτῶν χρόνων (εἰκ. 3)¹.

Καὶ τὸ κύριον πρόβλημα τοῦ ἀναγλύφου τῆς Δαιμονιάς τὸ θέτει ἡ παρουσία τοῦ κυνὸς παρὰ τὴν γυναικεῖαν μορφήν. Δηλώνει ὅτι ἔχομεν εἰς τὴν νεαρὰν κόρην μίαν Ἄρτεμιν καὶ μάλιστα μίαν εἰδικὴν μορφήν τῆς Ἀρτέμιδος.

Βεβαίως τὸ ἀπλούστερον θὰ ἦτο νὰ θεωρηθῆ ἡ μορφή Ἄρτεμις, ἡ ὁποία ὡς θεὰ τοῦ κυνηγίου συνοδεύεται ἀπὸ τὸν θηρευτικόν της κύνα. Τοῦτο προσκρούει εἰς δύο δυσκολίας. Ἡ πρώτη εἶναι σχετικὴ μὲ τὸ ὅτι ἡ Ἄρτεμις ὡς θεὰ τοῦ κυνηγίου, ὡς Ἀγροτέρα, — ἐπίθετον τὸ ὁποῖον τὸ ἔχει ἤδη εἰς τὸν ΟΜΗΡΟΝ² — συνοδεύεται ἀπὸ ἔλαφον. Ὡς θεὰ τοῦ κυνηγίου συνδέεται ἰδιαιτέρως μὲ τὴν Λακωνίαν ἢ Ἄρτεμις εἰς τὴν ὁμηρικὴν ἤδη ποίησιν (Ὀδυσσ. ζ 102): *οἴη δ' Ἄρτεμις εἶσι κατ' οὐρεα ἰοχέαιρα, / ἢ κατὰ Τηθύγετον περιμήκετον ἢ Ἐρύμανθον, / τερπομένη κάπροισι καὶ ὠκείης ἐλάφοισι*, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν δὲν ἀναφέρεται κύων. Ἡ Ἄρτεμις ὡς θεὰ τοῦ κυνηγίου συνοδεύεται ἀπὸ τὴν ἔλαφον τὴν κυνηγετικὴν της ὑπόστασιν τὴν ἐκφράζει ἡ ἔλαφος καὶ ἄπειρα ἔργα ἔχομεν, εἰς τὰ ὁποῖα ἡ Ἄρτεμις συνοδεύεται ὑπὸ τῆς ἐλάφου. Εἰς τὴν οὐσίαν ὅμως ἡ Ἄρτεμις δὲν εἶναι μόνον θεὰ τοῦ κυνηγίου ἢ μᾶλλον δὲν καταλήγει παρὰ πολὺ ἀργὰ εἰς τὴν θεὰν τοῦ κυνηγίου. Ἡ κυρία της ὑπόστασις εἰς τοὺς πρώτους χρόνους ἐκφράζεται μὲ τὸ Πότνια θηρῶν ἢ καλύτερον μόνον Πότνια³. Πρόκειται περὶ τῆς μεγάλης θεᾶς, ἡ ὁποία δε-

¹ JACOBSTAHL, ἔ. ἀ. σ. 26 ἀριθ. 18 πίν. 9. Hamburg Museum für Kunst und Gewerbe Inv. Nr. 127, 34 Arch. Anz. XLIII, 1928, σ. 376 εἰκ. 90. Τὸ ζῶον εἰς τὸ ἀνάγλυφον τῆς Δαιμονιάς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ἔλαφος, διότι καὶ μόνη ἡ ἀπεικόνισις τῆς οὐρᾶς τοῦ ζώου δεικνύει ὅτι ἔχομεν κύνα. Ἐνθυμίζει τοὺς Λακωνικοὺς κύνας μὲ τὴν μακρὰν καὶ λεπτὴν κεφαλὴν, τὸ ὄξυ ῥύγχος, τὸ μακρὸν σῶμα ἀπὸ τὸ ἀνάγλυφον τῆς Θάσου (JdI XXVIII, 1913, πίν. 26), τὸ ὁποῖον καὶ σηματολογικῶς σχετίζεται μὲ τὸν κύνα τοῦ ἀναγλύφου μας. Ἐπίσης οἱ RODENWALDT, Das Relief bei den Griechen, εἰκ. 87, ο. KELLER, Hunderassen im Altertum, ÖJh. VIII, 1905, σ. 246 ἔξ., ὅπου συγκρίνονται κρητικοὶ κύνες ἀπὸ νομίσματα, σ. 251-258 Λακωνικοὶ κύνες. Πρβλ. τὸ ἀνάγλυφον ἀπὸ τὰ Χρῦσαφα

WACE-TOD, Sparta Museum Catal., ἀριθ. 505 καὶ σ. 107 εἰκ. 10. Ἐπίσης ἀριθ. 600 σ. 195 εἰκ. 69 = ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ, Πελοπονν. I, σ. 293 εἰκ. 3. WATZINGER, Die griech. Vasen in Tübingen, πίν. 41.

² Ἰλ. Φ 471. ΞΕΝΟΦ. Ἑλλ. IV 2, 19, Κυνηγ. VI 13. RE² II στήλ. 1344 ἔξ., 1378 ἔξ. NILSSON, Gesch. griech. Rel. I, σ. 455. c. HOEN, Artemis, σ. 85. SAM WIDE, Lakonische Kulte, σ. 109.

³ Μία συζήτησις περὶ τοῦ θέματος τῆς Ποτνίας θηρῶν δὲν εἶναι εἰς τὰ πλαίσια αὐτῆς τῆς μελέτης. Τὸ θέμα πάντως συνεχῶς συζητεῖται καὶ ἡ βιβλιογραφία εἶναι ἤδη ἀπέραντος προχείρως σημειῶνω: STUDNICZKA, Kyrene, 1890, σ. 153 ἔξ., ὁ ὁποῖος ἐχρησιμοποίησε πρῶτος τὸν ὄρον περὶ τῶν πτερωτῶν γυναικείων μορφῶν τῶν κρατούντων ζῶα, RADET, Cy-

σπόζει τῶν τελευταίων χρόνων τῆς γεωμετρικῆς περιόδου καὶ καλύπτει καὶ ὀλόκληρον τὴν ἀρχαϊκὴν. Εἶναι ἡ προομηρικὴ θεότης μὲ τὰ πολλαπλᾶ χαρακτηριστικά, τὰ πλέον διάφορα στοιχεῖα καὶ τῆς ὁποίας μόνον ὁ Ἡσιόδειος στίχος (Θεογ. 413), *οὐρανὴ χθονὴ τε καὶ εἰναλίη*, ἢ ὁ τύπος «πολλῶν ὀνομάτων μορφὴ μία» δύναται νὰ ἀποδώσῃ τὸ πλάτος. Μερικὰ ἀπὸ τὰ πρωϊμώτερα ἔργα τὴν ἀπεικονίζουν σαφέστατα εἰς αὐτὴν τὴν πολλαπλότητα¹ ἔχει μίαν σειρὰν χαρακτηριστικῶν, τὰ ὁποῖα τὴν δεικνύουν Πότιαν - Κυρίαρχον - Ἐξουσιάζουσαν ὄχι μόνον τὸ ζωϊκόν, ἀλλὰ καὶ τὸ φυτικόν καὶ τὸ βασιλείον τοῦ θανάτου ἀκόμη. Δὲν εἶναι μόνον κυρίαρχος τοῦ κόσμου τῆς ζωῆς ἀλλὰ καὶ τῶν περιοχῶν τοῦ θανάτου. Συγκεντρώνει ὅλας τὰς ἐξουσίας, ἔχει ὅλους τοὺς κόσμους ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς· εἰς τὰ ἔργα ἀπὸ τὴν Βοιωτίαν εἶναι θεὰ τῶν ζώων ἀλλὰ καὶ θεὰ τῶν φυτῶν, θεὰ τῆς ξηρᾶς ἀλλὰ καὶ θεὰ τῆς θαλάσσης, δεδομένου ὅτι ὁ ἰχθύς τὴν συνοδεύει καὶ εἰκονίζεται εἰς τὸ ἔνδυμά της (τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς τὸ ἑλεφάντινον πλακίδιον τῆς Σμύρνης), ἐπίσης ὁ κόσμος τῆς ξηρᾶς (ἔλαφος), τοῦ ἀέρος (πητόν), τῆς θαλάσσης (ἰχθύες), ἀπαντῶνται. Εἰς τὴν λαβὴν τοῦ ἀγγείου τῆς Βέρνης παρουσιάζονται τὰ χθόνια χαρακτηριστικά της ἐντόνως μὲ τοὺς ὄφεις. Ἡ μορφὴ τῆς Ποτνιας ἀποτελεῖ μίαν ἀπὸ τὰς μεγαλυτέρας συνθέσεις τοῦ τέλους τῆς γεωμετρικῆς περιόδου. Ἀνεξαρτίτως τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ μορφὴ ἔχει καὶ κρητομυκηναϊκὴν προῖστορίαν, ὅπως ἔχει καὶ ἀνατολικὰς ἐπιδράσεις, ἀποτελεῖ μίαν τυπικῶς ἑλληνικὴν ἀπάντησιν εἰς τὸν χαώδη 8ον καὶ τὸν 7ον π. Χ. αἰῶνα.

Ἀποτελεῖ τὴν προοδευτικὴν προβολὴν τῆς ἀνθρωπίνης μορφῆς ὡς κυρίαρχου τῶν δυνάμεων τοῦ κόσμου. Ἡ Πότνια εἶναι ἓνα χαρακτηριστικὸν δεῖγμα πρωίμου συγκρητισμοῦ ὑπὸ μίαν εἰδικὴν ἔννοιαν. Ἔχομεν τὴν ἀρχικὴν μορφὴν τῆς θεᾶς τῆς γονιμότητος, τῆς θεᾶς τῆς φύσεως, ἢ ὁποία παρουσιάζεται ἀπὸ τῶν παλαιολιθικῶν χρόνων², πλουτισμένην μὲ διάφορα νέα στοιχεῖα. Θὰ ἦτο δυνατόν νὰ παρακολουθήσῃ κανεὶς διάφορα λατρευτικὰ στρώματα, τὰ ὁποῖα προστίθενται εἰς

bélé, Bibl. des Universités du Midi, XIII, 1909, μὲ συγκέντρωσιν τύπων. M. S. THOMPSON, The Asiatic or Winged Artemis, JHS XXIX, 1909, σ. 286 ἔξ. O. KERN, Ath. Mitt. L, 1925, σ. 157 ἔξ. CH. PICARD, Ephèse et Claros, 1922, σ. 509 ἔξ. NILSSON, Minoan Myk. Rel., 1927, σ. 443 ἔξ. Gesch. griech. Rel. I, σ. 274 ἔξ. J. CHARBONNEAUX, Deux grands fibules géométriques, Préhist. I, 1932, σ. 191 ἔξ. E. KUNZE, Kret. Bronzerel., σ. 200, SCHWEITZER, Gnomon 1928, σ. 190 ἔξ. E. LANGLOTZ, Antike VIII, 1932, σ. 117 ἔξ. J. CHITTENDEN, Hesperia XVI, 1947, σ. 89 ἔξ. DEMARGNE, Crète Dédalique, σ. 286 ἔξ. F. MATZ, Gesch. griech. Kunst I, σ. 447, 469, 498 καὶ L. CURTIUS, Torso. Die Rankegöttin, σ. 192 ἔξ. BARNETT, The Nimrud Ivories, Brit. Mus., 1957, σ. 82 ἔξ. K. KERÉNYI, Symbolae Osloenses XXXIII, 1957, σ. 127.

¹ Πρβλ. Ἀρχ. Ἐφημ. 1892, πίν. 10. NILSSON, Gesch. gr. Rel. I, πίν. 30, 3. HOENN, Artemis, σ. 25 εἰκ. 1. M. HOLLEAUX, Monum. Piot I, 1894, πίν. III καὶ

σ. 22 εἰκ. 1. SIMONE MOLLARD - BESQUES, Catalogue raisonné des Figurines et Reliefs en terre-cuite grecs, étrusques et romains - Musée de Louvre I, 1954, πίν. 6, B52. Ἀρχ. Ἐφημ. 1893, πίν. 9. Βοιωτικά O. KERN, AM L, 1925, σ. 122 πίν. VII. Ἐλεφάντινον πλακίδιον ἐκ Σμύρνης BCH LXXVIII, 1954, 145, AJA LVIII, 1954, 240. Κυκλαδικὰ II, 1956, εἰκ. 5 (Τήνου). Λαβὴ χαλκοῦ ἀγγείου τῆς Βέρνης ἐν GRÄCHWIL, Bernisches Hist. Museum K. Hoenn Artemis, πίν. I. L. CURTIUS, Torso, εἰκ. 30. Ἀγγεῖον Ἀρχαίων Κρήτης AM L, 1925, εἰκ. 4. MATZ, Gesch. gr. Kunst I, πίν. 166, b. LANGLOTZ, Antike VIII, 1932, σ. 174 εἰκ. 6. DEMARGNE, La Crète Dédalique, πίν. X.

² Πρβλ. L. FRANTZ, Die Muttergöttin in vorderen Orient und in Europa, Alte Orient XXXV, 1937, σ. 16. DUSSAUD, Civil. préhell., σ. 359. H. FRITZE, Die nackte orientalische Göttin, JdI XII, 1897, σ. 139. C. SCHUCHHARDT, Skulpturen aus der älteren Steinzeit, Arch. Anz. XXIX, 1914, σ. 508.

διαφόρους περιόδους. Διότι εις τὴν μορφήν αὐτὴν εὐρίσκονται καὶ πολλὰ ἀπὸ τὰς κοινωνιολογικὰς μεταπτώσεις τῶν προΐμων χρόνων, ἢ προσθήκη στοιχείων μὲ τοπικὰ χαρακτηριστικά. Ἀπὸ τοῦ 6ου π. Χ. αἰῶνος παρατηρεῖται μία ἀντίστροφος πορεία εἰς τὴν Ἑλλάδα τῆς μορφῆς αὐτῆς. Ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς ῥωμαϊκῆς θεολογίας, ἢ ὁποία δὲν εἶναι κἀν θεολογία, καὶ τῶν τοπικῶν ἐξελίξεων, κυρίως τῶν τοπικιστικῶν τάσεων, ἢ Πότνια ἀποσυντίθεται. Διαφοροποιεῖται εἰς κεχωρισμένας ὑποστάσεις καὶ εἰς διαφόρους περιοχὰς καὶ λαμβάνει ἐντελῶς νέον χαρακτήρα. Προστίθενται ἐπίθετα καθαρὰ τοπικῶν προβολῶν, ἀφαιροῦνται στοιχεῖα καὶ ἡ μορφή ἐξανθρωπίζεται. Τὴν κυρίαν διάδοχον τῆς Ποτνίας ἀσφαλῶς τὴν ἀποτελεῖ ἡ Ἄρτεμις καὶ αὐτὴ ὑπὸ διάφορα ὀνόματα διατηρεῖ τὰς διαφόρους ὑποστάσεις τῆς. Ἄλλὰ καὶ ἡ Ἥρα ἔχει στοιχεῖα τῆς καὶ ἡ Δημήτηρ καὶ ἡ Ἀθηνᾶ¹ καὶ ἡ Ἀφροδίτη. Ὁ ἐξανθρωπισμὸς τοῦ κόσμου, εἰς τὸν ὁποῖον διὰ τοὺς Ἕλληνας μετέχουν καὶ οἱ θεοί, ἔφευγεν εἰς τὰς διαναγεῖς μορφὰς τοῦ Ὀλυμπιακοῦ Δωδεκαθέου. Ἡ πολιτικὴ ἀπομόνωσις ἀφ' ἑτέρου ἔδωκεν ἔντονα τοπικὰ χαρακτηριστικὰ εἰς τὰς μορφὰς, τὰς περιέβαλε καὶ μὲ τὰς ἐξουσίας τῆς παλαιᾶς Ποτνίας. Μερικὰ στοιχεῖα, ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρόν, μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ πλησιάσωμεν τὴν οὐσίαν τῶν προομηρικῶν ἀντιλήψεων, χαρακτηριστικὰ τὰ ὁποῖα ἐκκληροδοτήθησαν εἰς τοὺς θεοὺς τοῦ Ὀλύμπου.

Τὸ ἀνάγλυφον τῆς Δαιμονιάς μᾶς ἀποκαλύπτει ἕν ἐκ τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς Ποτνίας, τὸ ὁποῖον περιῆλθεν εἰς τὴν Ἄρτεμιν. Τοῦτο εἶναι ἡ δύναμις τῆς εἰς τὸν Ἄδην, μία ἐξουσία τῆς ἐπὶ τῶν χθονίων περιοχῶν. Ὁ τύπος τῆς θεᾶς μὲ τὸ ζῶον τὸ ὁποῖον τὴν συνοδεύει, βαῖνον παραλλήλως, ἔχει μακροτάτην ἱστορίαν. Εὐρίσκεται εἰς τοὺς Μινωικοὺς χρόνους εἰς τὴν Κνωσόν², ὅπου ἕνας λέων συνοδεύει τὴν θεάν. Εἰς τὸν 7ον αἰῶνα ἐπανερχεται περωτὴ πάλιν μὲ συνοδὸν τὸν λέοντα εἰς ἕν τεμάχιον Μηλιακοῦ ἀγγείου³ καὶ συνεχίζει τὴν πορείαν τῆς εἰς τὰ ἐλεφάντινα πλακίδια τῆς Περσικῆς⁴ καὶ τῶν Συρακουσῶν, ὅπου ἡ θεὰ συνοδεύεται ἀπὸ αἴγα⁵, διὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὰ Μηλιακὰ ἀνάγλυφα ὅπου συνοδὸς τῆς Ἀρτέμιδος ἀκόμη περωτῆς εἶναι ἡ ἔλαφος⁶. Ἐννοεῖται ὅτι τὰ διάφορα ζῶα πρέπει ἀσφαλῶς νὰ ἀναφέρονται εἰς διαφόρους λατρείας, παρουσιάζουν διαφόρους ὑποστάσεις τῆς Ποτνίας⁷. Εἰς τὰ μηλιακὰ ἐκτὸς τοῦ ζώου, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι ἴδιον ἀλλὰ εἰς τὴν αὐτὴν σχέσιν μὲ τὴν θεάν, ἔχομεν τὴν Ἄρτεμιν μὲ βραχὺν χιτῶνα ἐπίσης, ὡς καὶ εἰς τὸ ἀνάγλυφον τῆς Δαιμονιάς. Ὁ TREU, ὁ ὁποῖος τὸ 1880 εἶχεν ἰδῆ εἰς τὸ Γύθειον ἕν ἄλλο ἀνάγλυφον τῆς Ἀρτέμιδος λίθινον μὲ βραχὺν χιτῶνα τὸ ἐθεώρει ὡς τὸ παλαιότερον τῶν γνωστῶν⁸ καὶ τὸ συνέκρινε μὲ πῆλι-

1 Ἡ Ἀθηνᾶ ὡς Πότνια Θηρῶν Ν. YALOURIS, Athena als Herrin der Pferde, Museum Helveticum VII, 1950, σ. 19 - 101.

2 BSA IX, 1902-3, σ. 58 εἰκ. 51. NILSSON, Gesch. gr. Rel. I, πίν. 18, 4.

3 Arch. Zeitung 1854, πίν. 61. LANGLOTZ, Antike VIII, εἰκ. 7. MATZ, Gesch. gr. Kunst I, 169b.

4 Arch. Anz. XLVII, 1932, σ. 140 εἰκ. 15. MATZ, Gesch. gr. Kunst I, σ. 501.

5 Notizie degli Scavi R. Acc. dei Lincei 1895,

σ. 119 εἰκ. 1. MATZ, Gesch. gr. Kunst I, πίν. 169.

6 JACOBSTAHN, Melische Reliefs, ἀριθ. 16 πίν. 9 σ. 25, ἀριθ. 18 πίν. 9 σ. 27. Arch. Anz. XI, III, 1928, 376 εἰκ. 90.

7 Πρβλ. περὶ τῆς αἰγὸς WIDE, Lakonische Kulte, σ. 109. ΞΕΝΟΦ. Ἑλλήν. IV 2, 20, Λακ. Πολ. XIII 8. ΠΛΟΥΤ. Λυκούργ. 22, ΖΙΒΗΝ ἐν RE³ III, A, 1462.

8 Πρβλ. G. TREU, Arch. Zeitung 1882, πίν. 6, 1. Δυστυχῶς δὲν ἠδυνήθηεν πούθενά νὰ τὸ ἀνεύρω. Ἐπίσης οὕτε εἰς τὸν παλαιὸν κατάλογον τῆς Συλλο-

νον ανάγλυφον ἐκ Θίσιβης, ὅπου ἡ θεὰ εἰκονίζεται μὲ ὑψηλὰ κυνηγετικά ὑποδήματα¹.

Τὸ ἐρμηνευτικὸν πρόβλημα, τὸ ὁποῖον θέτει τὸ ανάγλυφον τῆς Δαιμονιάς, εἶναι ποῖαν ἀκριβῶς σημασίαν ἔχει ἡ παρουσία τοῦ κυνὸς καὶ ἐξ αὐτοῦ προσδιορίζεται καὶ ἡ ὑπόστασις τῆς Ἀρτέμιδος. Ἡ πηλίνη πινακὶς δὲν πρέπει νὰ μᾶς διαφεύγη ὅτι προέρχεται ἐκ τάφου. Ἀποτελεῖ ἀνάθημα, τὸ ὁποῖον συνοδεύει τὸν νεκρὸν διὰ νὰ τοῦ διευκολύνη τὴν εἰς τὸν ἄλλον κόσμον εἴσοδον. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ οὔτε κἂν σκέψις ὅτι πιθανῶς εἶναι ἀνάθημα τὸ ὁποῖον συνοδεύει εἰς τὸν τάφον ἓνα κυνηγὸν διὰ νὰ τοῦ ἐνθυμίσῃ τὴν χαρὰν τοῦ κυνηγίου. Ἡ μορφή τῆς θεᾶς μὲ τὸν κύνα ἀποτελεῖ στοιχεῖον τὸ ὁποῖον ἔρχεται νὰ βοηθήσῃ τὸν νεκρὸν, νὰ παρακαλέσῃ δι' αὐτόν. Εἶναι ἡ μορφοποιήσις μιᾶς προσευχῆς. Ὁ κύων εἶναι γνωστὸν ὅτι συνδέεται μὲ τὸ βασιλείον τοῦ θανάτου ἂν καὶ δὲν εἶναι σαφὲς πότε ποῦ καὶ διατὶ συνεδέθη (χθόνιον χαρακτήρα ἔχει καὶ ὁ τοῦ ἀναγλύφου τῆς Δαιμονιάς)². Καὶ ὁ κύων παρὰ τὴν Ἀρτεμιν ἀποκαλύπτει οὐχὶ ἀπλῶς τὸν χθόνιον χαρακτήρα τῆς ἀλλὰ ὀδηγεῖ εἰς τὴν ταύτισίν τῆς μὲ τὴν Ἐκάτην. Ἡ παράστασις τῆς Δαιμονιάς μᾶς δίδει τὴν Ἀρτεμιν Ἐκάτην. Καὶ ἡ Ἀρτεμις Ἐκάτη παρουσιάζεται ἤδη εἰς τὸν ΑἰΣΧΥΛΟΝ, ὅπου ἔχομεν: Ἀρτεμιν δ' Ἐκάταν γυναικῶν λόγους ἐφορεύειν (Ἰκέτ. 676)³.

Ἀπόπειραν διερευνησεως τῆς Ἐκάτης εἶχε κάμει ἤδη ὁ KERN ἐξ ἀφορμῆς τοῦ ἔλεφαντίνου πλακιδίου τῆς Ποτνίας Θηρῶν ἀπὸ τὴν Σμύρνην καὶ εἶχεν ἀποδώσει εἰς αὐτὴν ὡς κυρίαν διάδοχον τῆς Ποτνίας τὰς παραστάσεις τῶν Βοιωτικῶν ἀγγείων καὶ τοῦ ἔλεφαντίνου πλακιδίου⁴. Ὁ ἴδιος εἶδε σαφῶς ὅτι ἐν τῇ οὐσίᾳ δὲν εἶναι δυνατὸς ὁ χωρισμὸς τῆς Ἐκάτης ἀπὸ τὴν Ἀρτεμιν⁵, ἀλλὰ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ δεχθῶμεν καὶ ταύτισιν τῆς Ἐκάτης μὲ τὴν Πότνιαν, διότι ἡ Πότνια δὲν ἔχει μόνον χθόνια χαρακτηριστικά. Ἡ χθονία ἔκφρασις τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς Ποτνίας προβάλλεται εἰς τὸ πρόσωπον τῆς Ἀρτέμιδος Ἐκάτης. Ἡ δυσκολία εὐρίσκεται εἰς τὸ ποῖος συγκεκριμένως εἰκονογραφικὸς τύπος ἀπετέλει διὰ τὴν ἀρχαίαν τέχνην τὴν ἀπόδοσιν τῆς Ἀρτέμιδος Ἐκάτης. Ἀκόμη καὶ ὁ WERNICKE⁶ παρατηρεῖ περὶ τῆς Ἀρτέμιδος ὅτι ἔχει τὸν πυρσὸν διὰ τὸ νυκτερινὸν κυνήγιον

γῆς Γυθείου ἀναφέρεται, ἐπομένως ἔχει ἐξαφανισθῆ πρὸ τοῦ 1920. Ἡ πληροφορία τοῦ Treu ὅτι προέρχεται ἀπὸ τὸν Ἀσωπὸν εἶναι πιθανή· καὶ σήμερον μεταφέρονται εὐκόλως μάρμαρα ἀπὸ τὴν περιοχὴν αὐτὴν εἰς τὸ Γύθειον. Πληροφοροῦμαι ἀργὰ παρὰ G. BRUNS, Die Jägerin Artemis (Diss., 1929) σ. 58 καὶ ἀπεικόνισις πίν. 2, εἰκ. 9, ὅτι εὐρίσκεται εἰς τὸ Ἔθν. Ἀρχ. Μουσεῖον τῶν Ἀθηνῶν.

1 Arch. Zeitung 1881, σ. 253.

2 Πρβλ. NILSSON, Gesch. gr. Rel. I, σ. 95 H. SCHOLTZ, Der Hund in der griech. röm. Magie und Religion (Diss., Berlin 1937) σ. 12 ἔξ. Διὰ θυσίας κυνῶν εἰς τὴν Ἐκάτην WIDE, Lak. Kulte, σ. 119.

3 Πρβλ. ΠΑΥΣΑΝ. I 43, 1: Οἶδα δὲ Ἡσίοδον ποιήσαντα ἐν καταλόγῳ γυναικῶν Ἰφιδάμαντα οὐκ ἀποθανεῖν, γνώμη δὲ Ἀρτέμιδος Ἐκάτην εἶναι. ΗΣΥΧ.: Καλλίστη, ἡ

ἐν τῷ Κεραμεικῷ ἰδρυμένη Ἐκάτη, ἣν ἔπειτα Ἀρτεμιν λέγουσιν. ALEX. PHILADELPHUS-P. ROUSSEL, BCH LI, 1927, σ. 155 ἔξ. WILAMOWITZ, Griechische Tragödie I, σ. 85 ἔξ. RE² II 1355-6 (WERNICKE) καὶ τὴν χαρακτηριστικὴν ἐπιγραφὴν τῆς Ἱεραπόλεως, ἡ ὁποία ἀναφέρει Σελήνην ἢ Ἀρτεμιν ἢ Ἐκάτην ἢ Κύπριδα ἢ Δήμητρα, τὴν μητέρα τῆς Περσεφόνης, παρὰ J. TH. BENT, JHS XI, 1890, σ. 252. O. MALTEN, JdI XXIX, 1914, σ. 179 θεωρεῖ τὴν Ἀρτεμιν Φεραίαν κόρην τῆς Ἐκάτης.

4 OTTO KERN, Elfenbeinrelief aus Kleinasien, AM L, 1925, σ. 157. Ἐπίσης πρβλ. J. CHARBONNEAUX, Deux grandes fibules, Préhistoire I, 1932, σ. 191 καὶ HAMPE, Frühe griech. Sagenbilder, σ. 108, ὅπου θεωρεῖ ὀρθῶς τὰς πόρπας τοῦ Λούβρου πλαστάς.

5 O. KERN, Hermes, XXIV, σ. 500.

6 RE² II, 1357.

καὶ τὸν κύνα ὡς σύμβολον καὶ ζῶον πρὸς θυσίαν. Ὁ NILSSON¹ νομίζει ὅτι ἡ Ἄρτεμις Ἑκάτη ταυτίζεται μὲ τὴν πυρσοφόρον Ἄρτεμιν, ὅπως εἰκονίζεται εἰς τὸ ἀνάγλυφον τῆς Ἀρτέμιδος Καλλίστης². Ἀλλὰ μία μαρτυρία εἰς τὸν Πausανίαν ἀποδεικνύει ὅτι ἡ Ἄρτεμις Ἑκάτη περισσότερο ἐκφράζεται μὲ τὴν παρουσίαν τοῦ κυνὸς εἰς τὸ πλευρὸν τῆς. Εἰς τὸν ναὸν τῆς Δεσποίνης, ἄλλης μορφῆς τῆς Ποτνίας, ἐν Λυκοσοῦρα, μὲ χθόνια χαρακτηριστικὰ εἰκονίζονται: ΠΑΥΣ. VIII 37, 4: τοῦ θρόνου δὲ ἐκατέρωθεν Ἄρτεμις μὲν παρὰ τὴν Δήμητρα ἔστηκεν ἀμπεχομένη δέρμα ἐλάφου καὶ ἐπὶ τῶν ὤμων φαρέτραν ἔχουσα, ἐν δὲ ταῖς

Εἰκ. 4. Παράστασις ἀγγείου ἐκ Λευκανίας μὲ τὸν θάνατον τοῦ Ἀχταίωνος.

χερσὶ τῇ μὲν λαμπάδα ἔχει, τῇ δὲ δράκοντας δύο. παρὰ δὲ τὴν Ἄρτεμιν κατάκειται κύων, οἷαι θηρεύειν εἰσὶν ἐπιτήθειοι. Ἐδῶ ἡ Ἄρτεμις κατέχεται ἐντελῶς ἀπὸ τὰ χθόνια χαρακτηριστικὰ, ὄφεις, λαμπάδα, κύνα. Τὴν κυνηγετικὴν τῆς φύσιν τὴν ἐδήλωσεν ὁ καλλιτέχνης διὰ τοῦ δέρματος τῆς ἐλάφου οὕτως ὥστε καὶ διὰ τὴν περίπτωσιν αὐτὴν νὰ μὴ δύναται νὰ τεθῆ ζήτημα παρεξηγήσεως. Τὰ εὐρήματα τῶν ἀνασκαφῶν εἰς τὴν Λυκοσοῦραν ἔδειξαν ὅτι βασικῶς ἡ περιγραφή τοῦ Πausανίου εἶναι ὀρθή³ ταυτοχρόνως ἀποσαφηνίζεται ὅτι ὁ Kern ἔχει ἄδικον ὅταν ταυτίξῃ τὴν Πότνιαν μὲ τὴν Ἑκάτην, διότι εἰς τὰ ἔργα τὰ ὁποῖα ἀναφέρει ἀπουσιάζει τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς Ἑκάτης, ὁ κύων.

1 Gesch. gr. Rel. I, 465.

2 BCH LI, 1927, πίν. VIII.

3 Πρβλ. G. DICKINS, BSA XIII, 1906-7, σ. 377 ἔ.

Οὐσιαστικῶς νομίζω ὅτι τὸ πρόβλημα τοῦ κυνὸς καὶ τῆς Ἀρτέμιδος Ἐκάτης τὸ λύει ἢ σειρὰ τῶν ἔργων, ἢ ὁποῖα ἀποδίδει τὸν θάνατον τοῦ Ἀκταίωνος. Εἰς αὐτὰ φαίνεται ἢ σύνδεσις τῆς Ἀρτέμιδος μὲ τὴν Ἐκάτην καὶ ὁ ρόλος τοῦ κυνὸς εἰς τὴν σύνδεσιν αὐτήν. Διότι αἱ παραστάσεις μὲ τὸν θάνατον τοῦ Ἀκταίωνος σπαρρασομένου ὑπὸ τῶν κυνῶν τῆς Ἀρτέμιδος ἀποδεικνύουν πόσον ὁ κύων παρὰ τὴν Ἄρτεμιν συμβολίζει τὸν χθόνιον χαρακτήρα της, δίδει τὴν Ἄρτεμιν Ἐκάτην. Εἰς τὸν θάνατον τοῦ Ἀκταίωνος ἢ Ἄρτεμις εἶναι Ἐκάτη καὶ ὁ κύων εἶναι ὁ θάνατος¹. Ἡ παράστασις ἐνὸς ἀγγείου τῆς Λευκανίας μὲ τὸν θάνατον τοῦ Ἀκταίωνος (εἰκὼν 4), ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὴν εἰκονογράφειν τοῦ μύθου². Αἱ παραστάσεις τοῦ θανάτου τοῦ Ἀκταίωνος παρουσιάζουν τὴν Ἄρτεμιν Ἐκάτην, τὴν Ἄρτεμιν μὲ τὸ πρόσωπον τῆς Ἐκάτης εἰς τὸν κύνα. Ὁ κύων ἐδῶ εἶναι ὁ θάνατος διὰ τὸν Ἀκταίωνα καὶ ταυτοχρόνως ἢ ἰκανοποίησις τῆς χθονίας φύσεως τῆς θεᾶς. Εἰς τὸ ἀγγεῖον τῆς Λευκανίας ἔχομεν πιθανώτατα καὶ ἓνα ἀκόμη συσχετισμὸν μὲ τὴν Ἐκάτην. Ἡ Ἄρτεμις εἰς τὴν κεφαλὴν φέρει μηνοειδὲς κόσμημα, τὸ ὁποῖον ἀσφαλῶς φανερώνει τὴν σχέσιν της μὲ τὴν Σελήνην, μίαν ἄλλην ὑπόστασιν τῆς Ἐκάτης. (Δὲν εἶναι σαφὲς τί ἀκριβῶς ἔχει εἰς τὴν κεφαλὴν ἢ Ἄρτεμις ἀλλὰ μέχρις ἀποδείξεως τοῦ ἐναντίου νομίζω ὅτι εἰκονίζεται ἢ Σελήνη).

Ἡ ἐρμηνεία τῆς παραστάσεως εἰς τὴν πλησίον πινακίδα τῆς Δαιμονιάς ὡς Ἀρτέμιδος Ἐκάτης ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἐξηγεῖ τὸν ρόλον τοῦ κυνὸς καὶ τὸν συσχετισμὸν μὲ τὰς παραστάσεις τοῦ θανάτου τοῦ Ἀκταίωνος, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ κάμωμεν ἀκόμη ἓν βῆμα. Πιθανώτατα δίδει τὴν δυνατότητα ἐρμηνείας παραστάσεων εἰδωλίων, τὰ ὁποῖα εἰκονίζουν τὴν θεὰν μὲ τὸν κύνα καὶ εὐρίσκονται συχνὰ εἰς τοὺς τάφους³.

Οὐδεμία ἀπὸ τὰς δοθείσας ἐρμηνείας ἐξηγεῖ διὰ ποῖον λόγον ἢ Ἄρτεμις εὐρίσκεται εἰς τοὺς τάφους, ἂν ἐδῶ θεωρεῖται ὡς ἀπλῶς θεὰ τοῦ κυνηγίου. Ἐπίσης ἀκριβῶς δὲν ἐξηγεῖται ἢ παρουσία της εἰς τὸν τάφον τῆς Δαιμονιάς. Ἄν ὅμως ἢ νέα ἐρμηνεία εἶναι ὀρθή, τότε ὅλαι αὐταὶ αἱ παραστάσεις τῆς Ἀρτέμιδος συνοδευομένην ὑπὸ τοῦ Κυνὸς τῆς Ἀρτέμιδος Ἐκάτης ἔχουν εὐκόλον ἐξήγησιν διὰ τὴν παρουσίαν των πλησίον τοῦ νεκροῦ. Εἶναι ἢ συμπαράστασις τῆς θεᾶς τοῦ βασιλείου τῶν νεκρῶν, ἢ ἀπόδειξις ὅτι οὐχὶ μόνον κατὰ τὴν ζωὴν του τὴν εἶχε κατὰ νοῦν ἀλλὰ ὅτι καὶ τὴν εἰκόνα της ἔχει μαζί του. Ἡ παρουσία τῆς θεᾶς εἰς τὸν τάφον ἀποτελεῖ ἐγγύησιν περὶ τῆς ἀφοσιώσεως τοῦ νεκροῦ καὶ ταυτοχρόνως ἀπόδειξιν τῆς πίστεώς του εἰς τὴν δύναμιν της. Τὰ χθόνια χαρακτηριστικὰ τῆς Ποτνίας τὰ ἐκφράζει ἢ Ἄρτεμις διὰ τῆς παρουσίας τοῦ κυνός. Αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι διὰ πολλοὺς καὶ κατὰ τὴν κλασσικὴν περίοδον ὁ κύων παρὰ τὴν

1 Πρβλ. τὸ ὕλικόν περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀκταίωνος RE³ I *Aktaion*. SÉCHAN, Études sur la tragédie Grecque, σ. 132 ἔξ. JACOBSTAHN, Aktaions Tod ἐν Marburger Jahrbuch, τ. V [1929], Sonderdruck σ. 1-23 μὲ παράθεσιν τῶν σημαντικωτέρων παραστάσεων τοῦ μύθου.

2 JACOBSTAHN, ἔ.ἀ. σ. 14 εἰκ. 17. London Brit. Museum F176. TRENDAL, Frühhitaliotische Vasen, σ. 38 ἀριθ. 253.

3 Πρβλ. WINTER, Typen der fig. Terrakotten III, 2, 163 - 164.

θεάν δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ παρεξηγηθῆ καὶ νὰ θεωρῆται μόνον ἀπόδειξις τῶν κυνηγετικῶν τῆς ἱκανότητων. Ἡ σύνδεσις ὅμως μὲ τὸν θάνατον τοῦ Ἀκταίωνος, μὲ τὰ εἰδώλια τὰ ὁποῖα εἰκονίζουσι Ἄρτεμιν μετὰ κυνὸς καὶ εὐρίσκονται εἰς τοὺς τάφους καὶ ἴσως καὶ ἡ Ἄρτεμις Βενδῖς, εἰκονογραφοῦν σαφῶς τὴν σχέσιν αὐτήν.

Ἡ Ἄρτεμις Ἐκάτη εἶναι ἡ Ἄρτεμις ἢ συνοδευομένη ὑπὸ τοῦ κυνός. Ἡ ἀπεικονισίς τῆς εἰς τὴν μακρινὴν αὐτὴν περιοχὴν ἀποδεικνύει πόσον ἰσχυρὰ ἦτο ἡ παράδοσις αὐτῆς τῆς συνδέσεως, ἀλλὰ καὶ πόσον σαφῆς. Εἰς τὰς μακρινὰς περιοχάς, εἰς τὴν περιφέρειαν τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας ἢ παράδοσις εἶναι περισσότερον διαρκῆς καὶ ἐν ἐπαφῇ μὲ τὰς πηγὰς τῆς. Τὸ εὐτελὲς ἀνάγλυφον τῆς Δαιμονιάς διασώζει πολὺτιμα δι' ἡμᾶς στοιχεῖα περὶ τῶν προομηρικῶν μέχρι τοῦ 5ου αἰῶνος ἐπιβιώσεων. Διότι ἡ χθονία φύσις τῆς Ποτνίας προβάλλεται διὰ νέου στοιχείου τοῦ κυνός μὲ τὴν ὁμηρικὴν παρουσίαν τῆς Ἀρτέμιδος. Ἡ Ἄρτεμις Ἐκάτη διὰ τοῦ κυνός δεικνύει ἐν στοιχείῳ, τὸ ὁποῖον τὴν φέρει ὡς κληρονόμον τῆς *Μεγάλης Ποτνίας* τῶν προομηρικῶν χρόνων.

ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ ΧΡΗΣΤΟΥ